

Román zsebkönyv, magyaroknak

Miskolczy Ambrus: Eszmék és téveszmék. Kritikai esszék a román múlt és jelen vitás kérdéseit tárgyaló könyvekről. – Disputa – Bereményi Könyvkiadó, ELTE BTK Román Filológiai Tanszék, Budapest, 1994. 234 old.

Miskolczy Ambrus évek óta rendszeresen megjelenteti a szakmai érdeklődése körébe (romanológia – valachológia) vágó olvasmányairól szóló kritikai beszámolóit. E közleményekre már első megjelenésükkor sokan felfigyeltek, igazolván a magyar olvasók egy részének érdeklődését a román valóság, annak különböző aspektusai iránt. Most kötetbe gyűjtve látott napvilágot egy válogatás e tárgyú írásainak 1990–94. évi terméséből, újfent tanúsítván a régi igazságot, a kötet mint egész több egyes írásainak pusztá összegénél; ezek az írások, így, együtt, úgy fogják át a téma egészét, hogy ez a pars pro toto jó támpontokat nyújt az érdeklődő számára a tárgyban való további tájékozódáshoz.

Írásomat a kötet címének és alcímének dicséretével kezdem. Úgy vélem, hogy a két egymásnak feszülő fogalomból egy kötőszó segítségével egybeszerkesztett, tömör, blikkfangos cím és az ezt kiegészítő, magyarázó, az olvasót témáról, műfajról kifejtettebben tájékoztató alcím együtt, egymást kiegészítve s egyben a könyv lényegét pontosan és egyben frappánsan kifejezve olyan szerencsés lelemény, melyet méltán nevezhetünk telitalálatnak.

Rövid bevezetőjében maga a szerző is szól könyvének címéről és alcíméről. Említi eszmék és téveszmék bonyolult összefonódását, akár egyazon gondolkodó, egyazon mű esetében is. Azt ajánlja, hogy ilyenkor legalább igyekezzünk elvégezni – lelkiismeretünk tisztasága érdekében – a megkülönböztetés és szétválasztás műveletét. A műfaji besorolást illetően viszont egy helyütt sajátosan fanyar humorral azt írja, írásait ő dolgozatoknak tartja, minthogy némi dologgal járt – és

itt igen pontos körülírása következik e „dolgozatok” mibenlétének – egy-egy jelentősebb könyv kapcsán egy adott témakört vagy vitakérdést bemutatni, vagy akár csak néhány lényeges mozzanatát is felvillantani, cleve lemondva a monografikus feldolgozás teljességéről. Ezért a kimerítő teljességről való lemondásért nevezi írásait – a terminust a román szociológia nagy klasszikusától, Henri H. Stahl-tól kölcsönözve – kritikai esszének. Kölcsön vett terminusával írásait egyrészt a nagy esszétől, másrészt az „álesszé”-től kívánja megkülönböztetni.

Ez a gyűjtemény valódi szükségletet elégít ki nálunk. A magyar olvasó már régóta eleven és korántsem akadémikus érdeklődéssel fordul a román világ és az annak értelmezésére vállalkozó közvetítő (esetünkben kötetünk és szerzője) felé. A romániai magyar a kisebbségi lét tapasztalataival veti össze az olvasmányai közvetítette románság-képet, s csak amit hitelesnek talál, azt fogadja el belőle. Akinek pedig nincs ilyen együttélésben szerzett tapasztalata a román világról, az azért keresi ezeket az írásokat, mert érteni szeretné ezt a számára talán irritáló másságot. Eme nyugtalanító másságról egyre több és a szaporodás függvényében mind egyenetlenebb, elegyesebb szöveg lát nálunk napvilágot, a legkülönbözőbb műfajokban. A fokozódó érdeklődés nyomása alatt is az anyag hígul, inflálódik. A szorgalmas, ám kevésbé probléma-érzékeny szövegtermelők a pusztá politikum kínálkozó sablonjait variálják, vagy a témában benne rejlő polémikus elemet viszik szószaporító túlzásba az ennél több műgondot követelő tárgyi elemzések rovására.

Miskolczy kritikai esszéi azonban nem ehhez vagy ahhoz mérve jók, nem viszonylag jobbak, hanem önmagukban, szuverén módon: jók. Jók, végül is szerzőjük vitathatatlan kompetenciája okán. Ez a kompetencia nem a szerteágazó téma minden elágazására kiterjedő enciklopédikus ismeretekből áll – szerencsére, mert egy ilyen „polihisztori tudás” alighanem a szellem kívánatos fűrészességét bé-

nítaná. A tárgy tartalmánál, terjedelménél, összetettségénél fogva több szakterület összehangolt munkáját feltételezi. Miskolczy a téma rendkívül kiterjedt és összetett egész területén tájékozódni tud: tudja, hová nyúljon, egy-egy részkérdés áttekintéséhez milyen könyvészeti anyagot válogasson ki és rostáljon át.

Amit aztán így összegyűjt és dolgozatban dokumentumként, illusztrációként felhasznál, annak gazdagsága, kápráztató színessége nem egyszer érezhetően őt magát is zavarba hozza. A bőség zavara ez. Érthető persze a kutató lelkesültsége, a mámor, amely eltölti a koncepcióját igazoló vagy éppen alakító dokumentumok láttán. Érthető, hogy mindent meg akar mutatni, amire rálelt, s nincs szíve szelektálni, csonkítani anyagát. Am amikor e buzgalom következtében a dolgozatban a dokumentumok különböző vonulatai összezavarodnak, ahhoz hasonlóan, ahogy az esőcseppek gyűrűi a víztükörön interferálnak, az megnehezíti az olvasó dolgot. Fejében az összefüggések ismételtlen összekuszálódnak, s végül a türelmetlenebbje – feladja. Talán elkerülhető lenne ez a buktató, ha a nem egyformán fontos téma- és dokumentum vonulatokat a dolgozatban markánsabb és kevésbé markáns kontúrok különböztetnék meg egymástól.

A kritika a legfőbb erőssége ezeknek az írásoknak. Már azért is, mert Miskolczy – non captat muscas. Őt mindig a bírálható álláspont legerősebb képviselői és argumentumai érdeklik. Bírálata módszerének és stílusának ez az egyik szerves alkotó eleme. Egy másik pedig az, hogy következetesen kerüli a látványos polémiát, álláspontjának a vitafelével való steril ütköztetését, az ellentétel a limine elvetését. E helyett meglehetősen következetességgel azt a termékeny immanens kritikát gyakorolja, amelyet Filozófiatörténetének Bevezetőjében Hegel így jellemez: „az igazi cáfolatnak bele kell bocsátkoznia az ellenfél érvelésébe és bele kell állnia erősségei körébe; az, hogy kívülről megtámadja, s igaza lesz ott, ahol ő [ti. az ellenfél] nincsen – nem viszi előbbre a dolgot”. Amit pedig az ilyen – érdemi – vita nem döntött meg, azt a másik fél is el

kell, hogy ismerje igaznak. E módszer természetes velejárója Miskolczynak vitapartneri iránti empátiája (amit hiba lenne kritikátlanságnak értelmezni). Szerzőnknek itt taglalt erőnyeit érzékeltetendő, a „Iorga-paradoxonok” című írásához folyamodom.

Annak, aki ezt az írást olvasni kezdi, már vannak, illetve lehetnek Iorgáról előzetes ismeretei, ítéletei (előítéletei?). Tudja, hogy Iorga a román államnacionális felkent prófétája volt, Nagy Románia egyik megálmódója, harcosa, álmalférfa, tanítómestere. Azt is tudhatja róla, hogy egyik nagy tekintélyű felkarolója volt a székeleyek román eredetéről szóló teóriának, s hogy elég cinikus volt nyíltan beismerni, hogy számára Románia érdeke fontosabb az igazságnál.

Mindez valóban nem olyan adat, mely közelebb hozná Iorgát a magyar olvasó szívéhez. Az olvasásban egyre előbbre haladva azonban, miközben mindaz, amiért Iorga személye az olvasót hűvösen hagyta, tulajdonképpen sorra igazolódik, sőt az elidegenítő tényezők listája még bővül és konkretizálódik is, egy lenyűgöző, vérbő személyiség, egy nagy formátumú intellektus sok vonzó, rokonszenves személyi vonásból összeálló tragikus portréja bontakozik ki az olvasó előtt, és elkülönül az életműtől. Történelmi életműve a tények elemzését sokszor helyettesítő, színes, romantikus vízióival a múlt hiteles ábrázolása és értelmezése helyett inkább a „nemzeti célok és eszmények” szolgálatában állt. Csakúgy, mint az államférfi politikusi teljesítenye. Miskolczy is idézi sokszor felhánytorgatott szavait: „mit kezdjek az igazsággal, ha a hazám ügyéről van szó”. Am ezek a szavak nem cinikus, hanem éppenséggel tragikus hanggal szólnak hozzánk: a közéleti pálya tragédiájának szimbolikus jelentőségű sűrítményeként, életútjának mártírumaként. Amikor 1937-ben a szemére hányták, hogy a Vaszgárda az ő szellemi-politikai gyermeke (is), akkor magát az apaság tényét nem tagadta, csak nem kívánt voltának adott hangot, mondván, fattyú, zabigyerek az. Így hát, amikor 1940. november 28-ára virradó éjszakán a Légió halálbrigádja (echipa mortii) az

agg tudóst sinaiai villájából elhurcolta, s Ploiești után a bukaresti útról letérve, Strejnicu község határában végzett vele, s tetemét az országút árkába lökte, görög sorstragédiát idéző „apagyilkosság” történt. A maguk módján, nyilván tudták ezt gyilkosai is. És tudta – a maga személyes mártíriumán túl kezdődő végzetes következményeivel együtt – az áldozat.

A kötet írásainak egyik módszerbeli sajátossága e Iorga-esszéiben érvényesül a legszemléletesebben. Témái feldolgozása, anyaga kezelése során Miskolczy következetesen alkalmaz két megkülönböztetést. (Eljárásának elvi indítékait azonban sajnos, tételesen nem fejtette ki művében.) Egyfelől elkülöníti a megértés (a tárgy gondolati birtokbavétele) fogalmát attól, amivel az iskolázatlan gondolkodás lép-ten-nyomon összekeveri, az egyetértés (elfogadás, azonosulás) fogalmától. Az előbbi ugyanis bármiféle (akár helyeslő, akár tagadó) ítéletalkotás előfeltétele, így a kritika tárgyának gondolati birtokbavétele (megértése) minden kritikai műveletnek a kezdete. Másfelől disztinkciót tesz a gondolkodó és gondolata között. A kettőt azért választja el egymástól, hogy az így leválasztott – „alanytalanított” – gondolatot tehesse kritika tárgyává. Mert csak az ilyen (tárgyi, tárgyilagoss, tárgyra irányuló) kritika lehet elvileg mentes a szubjektivizmustól.

E kötet írásai – mint minden jó írás – igen alkalmasak arra, hogy alaposan megmozgassák az olvasó agysejtjeit, mozgósítsák korábbi ismereteit és továbbgondolásra késztessek. Magam is erre vállalkozom itt, két olyan írás mentén, melyek értelmezését bizonyára értetlenül fogadja majd a művelt „átlag román” és ingerülten a nacionalista történész. E két írás ugyanis („A reformáció jegyében?” és „Egy görög katolikus püspök római száműzetésben”) ha közvetlenül nem is arról szól, ám témájával arról beszél, hogy a román nemzet létrejöttében fontos szerepet töltött be a 16. századtól a protestantizmus, a 17. század végétől pedig a katolicizmus, egyszóval: Európa, Nyugat-Európa.

A román nemzeti mitológia egyik legmakacsabb dogmájának funkciója épp e külső, európai tényező elfedése, elfeled-

tetése. E dogma azt állítja, hogy az ortodox görögkeleti egyház egyenesen nemzeti egyháza a románságnak, az az intézmény, amely évezredes történelme folyamán mindig a románság legfőbb megtartója volt. Ám a tények tanúsága szerint, ha a görögkeleti egyházon múlott volna, akkor nem fejlődött volna ki román írásbeliség, nem lett volna kiművelt román nemzeti nyelv.

A román nyelvnek az írásbeliség szintjén való kiművelését – a nemzetné válásnak e fő kritériumát – a reformáció nyelvi programja, a nép nyelvén való igehirdetés, -terjesztés programja indította el Erdélyben. Román írástudók protestáns ösztönzésre kezdték a vallásos alapszövegeket anyanyelvükre fordítani és Nagyszeben, Brassó, Szászváros, Gyulafehérvár e célra felszerelt könyvnyomdáiban megjelentetni. Az első román könyv – egy lutheránus katekizmus fordítása – 1544-ben készült el Nagyszebenben. A könyvtörténet a következő négy évtizedből összesen 13 román vagy ó-szláv-román kétnyelvű könyv erdélyi megjelenését tartja számon. Ezek, kettő kivételével, görögkeleti kiadványok román nyelvre való átültetései voltak. Ezt az erdélyi kezdeményezést ellenségesen fogadta az Erdélyen kívüli görögkeleti klérus. Magartartását konzervativizmusán túl a felekezeti versenytárstól, az egyházszakadástól való félelem határozta meg. A vajdaságokbeli ortodox klérus öt év híján egy évszázadig állt ellen a román nyelv térhódításának a templomokban, akadályozta román könyvek megjelenését. Havasalföldön az első román nyelvű könyv 1640-ben jelent meg (Moldvában még csak ezután alapítják az első nyomdát). Harmadik volt a havasalföldi román könyvek sorában Varlaam metropolita vitairata „egy kálvinista román katekizmus ellen”. A vitairat 1645-ben jelent meg, 101 évvel az általa támadott (nem kálvinista, hanem lutheránus) katekizmus megjelenése (1544) után. 1648-ban jelent meg Gyulafehérváron a teljes román nyelvű Újszövetség. Ebben az évben Havasalföldön (román nyelven ötödikként), egy jámbor példázatot nyomtattak ki: Szent Varlaam és Jozafát történetét.

A protestantizmus tehát, mely min-

denhol szorgalmazta az anyanyelvi írásbeliséget, a népi nyelv kiművelését, irodalmi szintre emelését, a könyvkiadást stb., Erdélybe érve itt is napirenden tartotta e követelményeket, s ezzel a románység nemzeté formálódásának előmozdítójává, pozitív tényezőjévé vált, miközben a görögkeleti vallás a románység nemzeté fejlődése szempontjából sorsdöntő 16–17. század során a románok körében nem román vallásként, hanem görög és főként szláv vallásként működött.

Azután elvonult a reformáció hulláma, és jött az ellenreformációé. A keleti kereszténységgel szemben most a katolicizmus (annak görög szertartású változata) képviselte az európai alternatívát. S ez az újabb hullám kiváltotta a schizmát: az erdélyi románység egy része a nyugati kereszténységhez csatlakozott. Létrejött a (görög) katolikus románység, s az ezzel elindult folyamatok eredményeként a modern román nemzet. Ezt a folyamatot az ortodox tábor rendkívül ellentmondásos alakulása kísérte. Egyszerre volt észlelhető a korszerűbb formák keresése és az anakronisztikus hagyományokhoz való ragaszkodás – ez alávetve a hatalom igényének, az ortodoxia hagyományos kiváltságai megőrzésének.

Hogy ezek a történelmi folyamatok milyen tótágast tudnak állni a legjobb román írástudók fejében is, példázza itt a román irodalom klasszikusának, Ion Slavici-nak 1922-ben írt visszaemlékezéseiből néhány sor: „Veszély fenyegette a román népet [...] akkor, amikor Erdélyben az egyházban bevezették a román nyelvet. Ettől a veszélytől azonban megmenekedtünk, mert a moldvaiak és a havasalföldiek is bevezették a román nyelvet az ottani egyházban”. Eszerint tehát a román nyelvű ígéhirdetést, a román könyvet a román ügy érdekében tiltották Havasalföldön és Moldvában egy évszázadon át. Slavici így folytatja: „A veszély újra felbukkant, amikor az erdélyi román papságot meggyőzték arról, hogy fogadja el az egyesülést a pápista egyházzal, s akkor, amikor nem sokkal azután bevezették a latin betűs írást is, hogy különválasszák őket a moldvai és havasalföldi ro-

mánoktól [...]. De ettől is megmenekedtünk, amikor a latin betűs írást Romániában is bevezették.” (Ion Slavici: A világ, amelyben éltem. Kriterion TÉKA 1980. 162.)

Ez a szemlélet a nemzetet valamiféle törzsi egységnek, homogén kollektivitásnak fogja fel, amely nem tűr meg semmiféle pluralizmust, kiváltképpen nem a vallási pluralizmust (azaz: megosztottságot). A románység azonban épp attól kezdve – de még inkább: éppen attól – számított modern nemzetnek, amikortól megszűnt vallási-felekezeti homogenitása és a (görög) katolicizmus képében intézményesen beépült Nyugat-Európa a román nép (történelmi-társadalmi) testébe.

Egy New Yorkban és egy Bukarestben megjelent Drakula-kötet is alkalmat kínál e téma körbejárására „A karó mint metafora” című tanulmányban. Alcím: Tallózás a Drakula-irodalomban. Miskolczi, miután a napjaink horror-szükségletét kiszolgáló Drakula-mitoszt kellő iróniával, sőt szarkazmussal felvázolja, természetesen bemutatja Vlad Tepeş vajda történelmi személyét. Kiderül, hogy a vajda, bár valóban betegesen kegyetlen, tömeggyilkos zsarnok volt (kegyetlen és igazságos, amint a korabeli szöveg jellemzi), ám egyáltalán nem helyes valamiféle „balkáni képződménynek” gondolni, sőt Vlad Tepeş (Mátyás király rokona és szövetségese volt) Európát képviselte. A török által elűzve, királyi rokona több mint tíz éven át Visegrádon és Budán tartotta fogva. Ám Sabác megvívásánál már Mátyás oldalán jeleskedhet, s még abban az évben Mátyás szándékának megfelelően került vissza a havasalföldi fejedelmi székbe. Egy török vazallus trónkövetelő elleni harcban esett el, mondhatni tehát: Európa védelmében. Európaiságának szimbolikusa, de politikailag nem formális gesztusa az, hogy még siheder vajdafi korában, öccsével együtt – áttért a katolikus hitre. Történt ez olyan korban, amikor még mind a havasalföldi, mind a moldvai dinasztikus előzmények át meg átszövődtek katolikus, nyugati keresztény szálakkal, még eléggé hangszoros volt a katolikus egyház aktív jelenléte. Oly korban, amikor – noha később

fogalmazódik meg – a gyakorlatban már érvényesült a cuius regio-elve. Megalapozottnak tűnik tehát az a feltevés, hogy a vajdaságok románsága számára keleti kereszténység vagy nyugati kereszténység ekkor még történelmileg reális alternatíva volt. Ez a kérdés majd csak a megszilárduló török világ árnyékában dőlt el véglegesen.

Ki kell még emelnünk az „Egy régi szöveggyűjtemény feltámadása. Moses Gaster Chrestomatiája – 1891” című írást, melyben Miskolczy az újkori román művelődés ismeretlen fejezetét tárja olvasója elé. Moses Gaster (1856–1939) zsidó származású román filológus, folklorista, vallástörténész, mind a zsidó, mind a román kultúra szakavatott művelője volt, aki „nem hebraisztikából doktorált, hanem a román népi kultúra összehasonlító vizsgálatára összpontosította erejét.” Gastert befolyásos barátja, Titu Maiorescu sem tudta megvédeni az akkori – múlt század

végi – román szellemi életben hangadók antiszemita támadásaitól. A nagy tudóst végül is elűzték hazájából. Így történt, hogy szöveggyűjteményét, a román nemzeti művelődés felbecsülhetetlen értékét, külföldön jelentette meg. A cikk rámutat: nem Gaster volt az egyetlen a román kultúrát gazdagító írástudó, akit abban az időben zsidó származása miatt kiűldöztek Romániából. Erre a sorsra jutott Hariton Tiktin (1850–1936) nyelvész, egy jelentős történelmi szótár szerzője, valamint Lazăr Șăineanu (1859–1934) nyelvész, irodalmár, a román mesevilág monográfusa is.

A jó olvasmány továbbgondolásra csábítja az olvasót, e csábításnak én sem tudtam ellenállni. Ez az oka annak, hogy jelen írásom végül is a könyvkritika műfaji szigorától fokozatosan az olvasói élménybeszámoló felé tolódott el.

Tóth Sándor